

Татяна Славова (София, България)

НОВА СТАРОБЪЛГАРСКА ГРАМАТИКА

Таня Лалева. *Кратка старобългарска граматика във фишове*. С., Полис, 2003. 96 с.

Новоизлязлата „Кратка старобългарска граматика във фишове“ (първа книжка от поредицата на издателство „Полис“ „Кратки граматика във фишове“) се отличава от всички граматика на старобългарския език, отпечатани през последните десетилетия, с новата си оригинална, синтезирана и пределно нагледна форма на поднасяне на лингвистичния материал. Авторката Таня Лалева обобщава основните старобългарски фонетични и морфосинтактични явления и процеси на отделни фишове, излагайки граматичните принципи, правила и категории максимално прегледно – чрез таблици и дефиниции, илюстрирани с примери. Така читателят има възможност по-лесно да навлезе в света на древния език, леко да възприеме, усвои и запомни граматичния материал. Целта на изданието предопределя и практическата насоченост на граматиката, в която системно и ясно, почти без теоретизация се представят старобългарските граматични факти.

В началото (фиш 1а–2б, с. 3–6) са изложени най-важните въпроси от по-общ характер, засягащи българската етническа основа на първия славянски литературен език, неговите терминологични названия, старобългарските паметници и азбуки.

Представянето на старобългарската фонетика следва класическата схема – вокална и консонантна система и промените

в тях, като преди това методологически правилно авторката обръща внимание на строежа на старобългарската сричка, свързана с праславянската тенденция към възходяща звучност. Именно последиците от нея определят облика на сричката и водят до появата както на нови гласни, така и на нови съгласкови групи. Достоинство на граматиката е, че класификацията на старобългарските вокали не се третира само с мястото на учленяване в устната кухина, но и с разликите (хронологически и диалектни) в глаголицата и в кирилицата (с. 9). Още преди да се изложат промените във вокалната система се представя произходът на всяка старобългарска гласна в индоевропейски аспект (с. 10). С професионална вещина са описани явленията, свързани с отварянето на сричката и нейната структура – промени на дифтонгите, развой на еровите гласни, поява на сонантни ρ и λ , ликвидна метатеза (фишове ба–9б, с. 13–20). Специално е изведен прегласът на гласните (фиш 5а, с. 11), като е разгледано не само прегласяването на задните в предни вокали (след j , ζ и z), но и обратното движение, засягащо предимно $\bar{y}$ и $\bar{v}$ ($\bar{y} > z$, $\bar{v} > \lambda$) след ш, ж, ч (рядко), ζ , и сонори.

Аналогично на вокалите е изготвена компетентна и прегледна класификация на съгласните и техния произход (фишове 10аб, с. 21–22). Важно внимание е отделено

на противопоставянето по звучност при шумовите и особено на най-специфичните явления като липсата на звучен корелат на χ , загубата на звучното съответствие *dž на африката ψ и предаването му с ж, замяната на звучния съскав африкат ζ със ζ и др. Съвсем естествено консонантната система е очертана в контекста на тенденцията към палаталност и нейните две проявления – палатализацията на веларните съгласни и йотацията (фишове 11а–12б, с. 23–26).

Частта, посветена на старобългарската морфология, започва с описание на основните параметри на именната система (падеж, число, род, определеност) и основните склонитбени типове. Всяко от единадесетте склонения на съществителните имена е представено със своята парадигма, съпътстващите я фонетични промени, изключения и дублетни форми, влиянието на други склонения, паралели със съвременния български език, особени форми в конкретни старобългарски паметници. Отделени са хетероклитиките на -ан-, -тел- и -др-.

Материалът за старобългарските прилагателни (просто и сложно склонение, притежателни прилагателни и особености в употребата им, степенуване, вж. фишове 21а–23б, с. 43–48) е поднесен ясно и стегнато с оглед на най-важните граматически характеристики.

Само в няколко страници (фишове 24а–27б, с. 49–56) авторката съумява да обобщи най-същественото по отношение на старобългарската местоименна система. Разделът следва класическия модел на изложение – видове местоимения, склонение, особености и отклонения от морфологичните правила, дублетни форми, употреба, други лексеми с местоименни флексии. Към последните би било полезно да се добавят и форми като *толнкъ*, *селнкъ*, *колнкъ*, *елнкъ*, а към обобщителното местоимение *въсь* – и често употребяваното в дв.ч. местоименно числително *оъа*, *оъв*.

Запознането със старобългарската темпорална система (фишове 30а–41б, с. 61–86) се предхожда от своеобразен увод, обобщаващ присъщите граматически категории на личните (спрегаеми) и нелич-

ните (именни) глаголни форми. Класификацията на глаголите е направена както по инфинитивната, така и по сегашната основа. Всяко глаголно време (просто и сложно) се разглежда с оглед на съответната парадигма и начина ѝ на образуване, промените в окончанията, особеностите и отклоненията от етимологично правилните форми, закономерните фонетични промени (например процесите палатализация и йотация) или фонетичните новости (например уподобяването на гласни). Особено сполучливо е представен аористът, който по традиция за изучаващите старобългарски език е може би най-трудното глаголно време поради различните начини на образуване. Таня Лалева успява изключително прегледно и разбираемо да систематизира формите на аориста според инфинитивната основа: а) с наставка на гласна (I сигматичен аорист с промяна на сигмата); б) с коренна гласна – на стара гласна (например *мъгн*, *згнн*) и на гласна от ликвидна метатеза или монофтонгизация, например *мръгн*, *атн*, *пггн* (I сигматичен аорист със и без промяна на сигмата); в) с коренна съгласна (прост, I сигматичен аорист с удължаване на коренната гласна, II сигматичен аорист). При имперфекта се акцентира на две от най-важните му особености – тенденцията да се изравнят окончанията за минало свършено и минало несвършено време и формирането на имперфектни форми от сегашната основа, като връзката между тях би могла да се изведе още по-категорично.

В три фиша (№ 36аб, 37а, с. 75–77) умело и професионално е направено обобщение на образуването, парадигмите, специфичните тенденции и особеностите (според разпределението им в старобългарските паметници) на повелителното и условното наклонение, при това в светлината на съвременните им наследници. Инфинитивът и супинът са характеризирани (фишове 38аб, с. 79–80) от гледна точка на техния произход, завършек, превод (включително и с отглаголно съществително) и най-вече употреба (например инфинитивът като допълнение към лични глаголи, с които има общ подлог, към именно сказуемо и/или

към съществително), което е особено полезно за изучаващите старобългарски език. Неслучайно точно тук са посочени и инфинитивните конструкции *Dativus cum infinitivo* (при глаголи със значение 'говоря, мисля, заповядвам', при безлично сказуемо в главното изречение, след *ѣко* в служба на обстоятелствено пояснение) и *Accusativus cum infinitivo* (при глаголи със значение 'казвам, наричам', като разновидност на двойния винителен и почти изключително с инфинитив *вѣтн*).

Високо трябва да бъде оценен разделът за старобългарските причастия (фишове 39а–41б, с. 81–86). Изложението е стройно и ясно и предоставя отлична възможност на читателя да придобие цялостна представа за едни от най-специфичните и с голяма фреквентност форми в старобългарския език. В табличен вид са проследени различните начини за образуване и скланяне на сегашното деятелно и миналото деятелно I причастие, а знакът „Внимание!“ поставя акцент върху необичайни форми и варианти, например тези с особен вид носовка в глаголическите памет-

ници и аналогичните им форми в Савината книга от типа *сѣи, живѣи* (при сегашното деятелно причастие), различните за им. и вин.п. ед.ч. форми за ср.р. и др.

Старобългарският синтаксис включва падежните употреби със и без предлози (фишове 43а–46б, с. 89–96), като отделно е изведена конструкцията *Dativus absolutus* (фиш 42, с. 87) и предлозите с един и повече от един падеж.

Така със своето съдържание и форма „Кратка старобългарска граматика във фишове“ напълно постига целта си практически да подпомогне езиковото обучение. Тя е изключително полезно помагало не само за студентите-филолози (слависти и балканисти), за специалистите историци, богослови, културолози, но и за всички българи и чужденци, които имат интерес към старобългарския език. Синтезираното поднасяне на материала прави древния език по-лесно достъпен и предоставя ценна възможност на по-широк кръг читатели да се докоснат в оригинал до старобългарското книжовно наследство.